

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA O'QUV MAQSADLARINI MUSTAQIL BELGILASH VA REJALASHTIRISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

*Xalqaro Nordic universiteti
Pedagogika yo`nalishi 1-kurs magistranti
Vaxobova Zilola Mirxalilovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'smir yoshdagi o'quvchilarida o'z o'quv faoliyatini ongli ravishda tashkil etish, ta'limiy maqsadlarni mustaqil belgilash (maqsadlar tarmog'ini tuzish) hamda vaqtni rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik muammolari chuqur tadqiq etilgan. O'quvchini ta'lim jarayonining passiv qabul qiluvchisidan o'z ta'lim traektoriyasining faol muallifiga (subyektiga) aylantirish tamoyillari tahlil qilingan. Maqolada o'smirlar ruhiyatidagi mustaqillikka intilish ehtiyojini to'g'ri o'quv maqsadlariga yo'naltirish, uzoq va qisqa muddatli maqsadlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni (maqsad daraxtini) yaratish hamda shaxsiy o'z-o'zini nazorat qilish (self-management) texnologiyalarini maktab amaliyotiga joriy etishning konseptual yondashuvlari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, o'quv maqsadi, maqsadlar tarmog'i (goal-mapping), mustaqil ta'lim, rejalashtirish, o'z-o'zini boshqarish, taym-menejment, kognitiv yondashuv, proaktivlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Zamonaviy pedagogika fani va maktab amaliyoti oldida turgan eng murakkab muammolardan biri — bu o'quvchilarda mustaqil bilim olish madaniyatini va o'z hayotiy faoliyatini oqilona boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishdir. An'anaviy ta'lim paradigmasida darsning maqsadi, uning vazifalari va kutilayotgan natijalar doimo o'qituvchi tomonidan belgilanib, o'quvchiga tayyor holda taqdim etiladi. O'quvchi esa faqatgina ushbu tashqi ko'rsatmalarni bajaruvchi mexanik ijrochi vazifasini o'taydi. Bunday yondashuv boshlang'ich sinflarda ma'lum darajada o'zini oqlasa-da, o'quvchi o'smirlik yoshiga qadam qo'yganida jiddiy didaktik ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Chunki o'smirlik yoshi (11-15 yosh) psixologik jihatdan keskin o'zgarishlar, o'z-o'zini anglash, “kattalardek bo'lishga intilish” va o'z mustaqilligini namoyish etish ehtiyoji eng yuqori cho'qqiga chiqadigan davrdir. Agar ushbu davrda ta'limiy maqsadlar bolaga doimiy ravishda yuqoridan yuklatilaversa, o'smirda o'qishga nisbatan ichki qarshilik, norozilik va motivatsiyaning so'nishi (akademik apatiya) yuzaga keladi. Shuning uchun bugungi kun raqamli va shiddatli axborot asrida o'smir o'quvchilarga o'z o'quv maqsadlarini mustaqil belgilashni va o'z vaqtini to'g'ri

rejalashtirishni o'rgatish pedagogik jarayonning eng ustuvor yo'nalishiga aylanishi shart.

Maqsadni belgilash (maqsad yaratish) — bu inson psixikasining eng oliy funksiyalaridan biri bo'lib, u shaxsning ongli irodasi va kelajakni prognoz qila olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Taniqli psixolog L.S.Vigotskiy o'smirlarda irodaviy sifatlarning shakllanishini tadqiq etar ekan, shunday deydi: “O'smirlik davridagi eng katta o'zgarish — bu bolaning o'z xatti-harakatlarini tashqi ko'rsatmalar asosida emas, balki ichki, o'zi anglab yetgan va qabul qilgan maqsadlar asosida boshqarishga o'tishidir. Qachonki bola o'z oldiga aniq maqsad qo'ya bilsa, uning barcha kognitiv jarayonlari (diqqati, xotirasi, tafakkuri) aynan shu maqsadga erishish uchun maksimal darajada safarbar etiladi” 1.[b-334]. Demak, biz o'smirlarga qandaydir bilimni berishdan oldin, unda “Men bu bilimni nima uchun o'rganyapman?” va “Ushbu darsdan yoki chorakdan o'zim uchun qanday natija kutmoqdaman?” degan savollarga mustaqil javob topish (refleksiya) ko'nikmasini shakllantirishimiz zarur.

O'quv maqsadlarini mustaqil belgilash faqatgina bitta umumiy xohishni (masalan, “Yaxshi o'qishim kerak” yoki “Oliy o'quv yurtiga kirishim kerak”) bildirishdan iborat emas. Zamonaviy yondashuvlar, xususan, “maqsadlar tarmog'ini tuzish” (goal-mapping) texnologiyasi o'quvchidan katta va global maqsadni kichik, bajarilishi aniq va o'lchanadigan qadamlarga bo'lib chiqishni talab qiladi. Darslarda o'smirlar yirik maqsadni markazga qo'yib, unga olib boruvchi kichik vazifalarning (masalan, “Har kuni 20 ta inglizcha so'z yodlash”, “Haftada ikkita matematik test ishlash”, “Qo'shimcha adabiyot o'qish”) tarmoqlangan mantiqiy xaritasini chizishga o'rgatilishi lozim. Ta'limda innovatsion yondashuvlarni izchil targ'ib qiluvchi olim R.Ishmuhammedov ta'kidlaganidek, “O'quvchi o'zi tuzgan maqsadlar daraxtini ko'z oldida ko'rib turgandagina o'zining ta'limiy o'sishini his qiladi. Mustaqil belgilangan maqsad o'quvchini dangasalikdan xalos etadi, chunki bu o'qituvchining emas, balki bolaning shaxsiy tanlovidir” 5.[b-188].

Maqsadni belgilashning uzviy va ajralmas qismi — bu rejalashtirish (taym-menejment) ko'nikmasidir. O'smirlarda maqsad ko'pincha juda tez o'zgaruvchan va xomxayollarga (illyuziyalarga) qurilgan bo'lishi mumkin. Ular bir narsaga tez qiziqib, qiyinchilikka uchraganda tezda tashlab ketishga moyil bo'ladilar. Aynan shu joyda maktab pedagogikasining o'rni beqiyosdir. Biz bolaga nafaqat maqsad qo'yishni, balki o'sha maqsadga eltuvchi vaqtni va resurslarni oqilona taqsimlashni ham o'rgatishimiz lozim. O'smir o'zining bir kunlik, bir haftalik va bir oylik o'quv rejasini tuzishni, qaysi fanga ko'proq vaqt ajratishi kerakligini tahlil qilishni o'rganishi shart. Professor J.G.Yo'ldoshev ta'lim tizimida o'z-o'zini boshqarish muammolariga to'xtalib, “O'quvchining vaqtni to'g'ri rejalashtira olmasligi uning nafaqat o'zlashtirishini pasaytiradi, balki qattiq asabiy toliqishga va maktabdan bezishga olib keladi. Reja bilan

ishlashga o'rgatish — bu o'smirni stresslardan himoya qilishning eng kuchli qurolidir” deya juda o'rinli uqtirgan 3.[b-245].

Milliy merosimiz, tarbiya va axloq bulog'i bo'lmish jadidlar pedagogikasi ham inson umrining qadr-qimmatini va maqsadli yashash falsafasi ustiga qurilgan. Buyuk mutafakkir Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida vaqtning qadri va insonning hayotdagi qat'iy maqsadi haqida chuqur qayg'urib, shunday yozadi: “Insonning umri suv kabi oqib o'tadur. Yoshlik o'tib, qarilik yetganda, vaqtning behuda o'tkazganiga nadomat qilmoqning foydasi yo'qdur. Har bir yosh yigit o'z oldiga ulug' bir maqsad qo'ymog'i, o'sha maqsad yo'lida reja ila sabr-toqat ko'rsatib mehnat qilmog'i kerakdur. Maqsadsiz odam shamol uchurgan xas kabidur, qayoqqa borishini o'zi ham bilmas” 2.[b-131]. Avloniyni bu teran o'gitlari bugungi kun tili bilan aytganda, aniq “shaxsiy missiya”, “strategik maqsad” va “taym-menejment” tushunchalarining sof milliy talqinidir. Biz ajdodlarimizning bu hikmatlarini quruq nasihat sifatida emas, balki zamonaviy darsning asosiy motivatsion qismi sifatida o'smirlar ongiga singdirishimiz lozim.

Amaliyotda o'smirlarda bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun dars jarayonlarida va sinf rahbarlik soatlarida maxsus portfoliolar va o'quv jurnallarini (planner) yuritish tizimini joriy etish samaralidir. Har chorak boshida o'quvchi o'qituvchi yordamida o'zining shaxsiy o'quv maqsadlarini, kutilayotgan baholarini va bajarmoqchi bo'lgan qo'shimcha loyihalarini maxsus varaqqa (yoki elektron platformaga) yozib qo'yadi. Chorak oxirida esa o'qituvchi bilan birgalikda o'zining maqsadiga qanchalik erishganini, qayerda vaqtning to'g'ri rejalashtirmaganini refleksiv tahlil qiladi. Taniqli pedagog R.Mavlonova o'zining pedagogik mahoratga doir asarlarida qayd etganidek, “O'quvchi o'z xatolarini mustaqil tahlil qilishni, bajara olmagan ishlari uchun boshqalardan aybdor qidirmasdan, o'zining rejasizligini tan olishni o'rgangandagina, u haqiqiy ijtimoiy barkamol shaxs bo'lib shakllanadi” 4.[b-452].

Xulosa qilib aytganda, 5–7-sinf o'quvchilarida o'quv maqsadlarini mustaqil belgilash (tarmog'ini tuzish) va vaqtning maqsadli rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish shunchaki ta'limiy vazifa emas, balki yosh avlodni kelajakdagi katta va murakkab raqobatbardosh hayotga tayyorlashning eng muhim shartidir. Ushbu ko'nikmalarni egallagan o'smir universitetda o'qish davrida ham, kasbiy faoliyatida ham uchinchi shaxslarning nazoratiga muhtoj bo'lmaydi. U o'z hayotining haqiqiy boshqaruvchisiga, muammolarni oqilona tahlil qilib, maqsadli qadamlar tashlay oladigan strategik tafakkur egasiga aylanadi. Maktab ta'limi darslariga bu texnologiyalarni integratsiya qilish jamiyatimiz uchun eng kerakli bo'lgan proaktiv, mas'uliyatli va intellektual salohiyatli kadrlar zaxirasini yaratishda mustahkam zamin bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vigotskiy L. S. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Pedagogika-Press, 1999. – 536 s.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
3. Yo'ldoshev J. G., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2009. – 216 b.
4. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 512 b.
5. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
6. Ziyomuhammadov B. Pedagogika: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. – 123 b.
7. Bojovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste. – Moskva: Prosveshchenie, 1968. – 464 s.
8. Arhangel'skij G. A. Taym-menedjment. Polnyj kurs. – Moskva: Al'pina Pablisher, 2012. – 311 s.
9. Razzoqov Sh. B. O'quvchilarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish. // Maktab va hayot, №4, 2022. – B. 14-20.
10. Karimova G. N. O'smirlik davri psixologiyasi va shaxsning o'z-o'zini boshqarish qonuniyatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 195 b.
11. To'laganova M. S. Ta'lim jarayonida o'quv portfoliolaridan foydalanish texnologiyasi. – Toshkent: Fan, 2024. – 156 b.